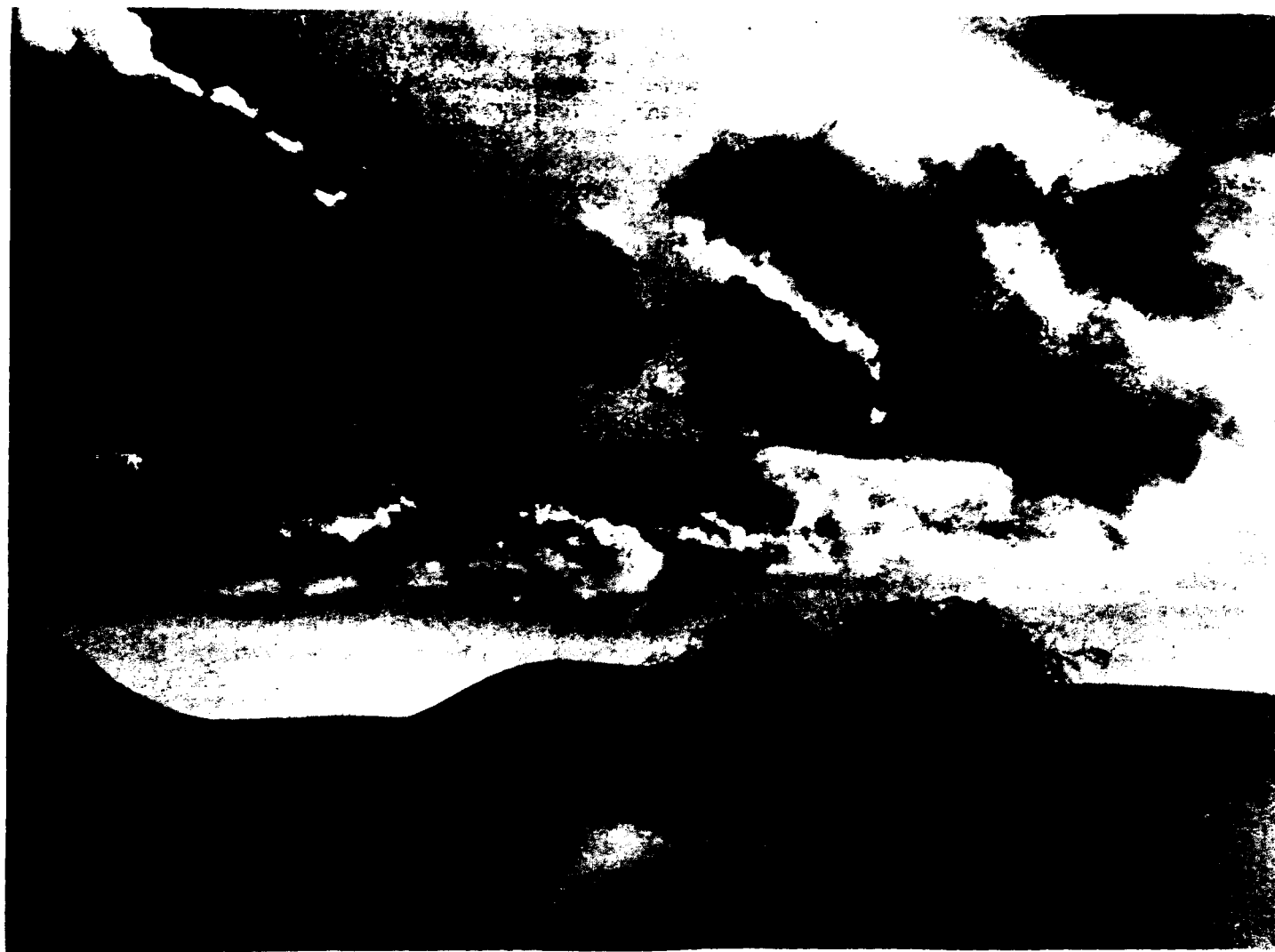

Καπιταλιστική ανάπτυξη καί απασχόληση τῶν γυναικῶν στή μεταποίηση στήν Ἑλλάδα

Τζέννη Καβουνίδη

Ἡ καπιταλιστική ἀνάπτυξη σέ διάφορες κοινωνίες δέν ἔχει ἐπηρεάσει ὁμοιόμορφα τίς οἰκονομικές δραστηριότητες τῶν γυναικῶν σ' αὐτές. Οἱ ἐπιπτώσεις γιά τή συμμετοχή τῶν γυναικῶν στήν παραγωγή ἐξαρτῶνται ἀπό τήν ἰδιαιτερότητα καπιταλιστικής ἀνάπτυξης στήν κάθε κοινωνία καθῶς καί ἀπό τήν ἰδεολογία πού ἀφορᾶ στοὺς ρόλους τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς συνάρθρωσης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μέ τοὺς μὴ καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγῆς στὸν κοινωνικό σχηματισμὸ εἶναι καθοριστικῆς σημασίας γιά τὸ ποιοὶ τύποι οἰκονομικῆς δραστηριότητος μποροῦν

νά ἐξασφαλίσουν κάποιο ἐπίπεδο διαβίωσης καί γιά τὸ ποιό θὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Οἱ ἀντιλήψεις γιά καταμερισμὸ ἐργασίας μεταξὺ ἀνδρῶν καί γυναικῶν στήν κάθε κοινωνία, καθορίζουν σέ μεγάλο βαθμὸ ποιοὶ θὰ ἀσχολοῦνται μέ κάθε εἶδος οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Ἡ ὑπαρξὴ κάποιας συγκεκριμένης ἰδεολογίας γιά τὸν καταμερισμὸ ἐργασίας μεταξὺ τῶν δύο φύλων δέν σημαίνει ὅπωσδήποτε, ὅπως συχνά πιστεύεται, ὅτι αὐτὴ ἡ συγκεκριμένη ἰδεολογία εἶναι ἀναγκαία γιά τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς πού συνοδεύει, παρ' ὅλο πὺ πρέπει δέδαια νά εἶναι συμβατὴ μέ αὐτόν¹. Ἐπειδὴ ἡ διαμόρφωση ἢ ἡ διατήρηση μιᾶς συγκεκριμένης ἰδεολογίας πού ἀφορᾶ στοὺς ρόλους τῶν δύο φύλων δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται ἀπλῶς μιὰ λειτουργικὴ συνέπεια κάποιου τρόπου παραγωγῆς, ἡ ἰδεο-

1 Για μιὰ κριτικὴ τῶν λειτουργιστικῶν ἀντιλήψεων γιά τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς καὶ στὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας κατὰ φύλο, βλ. Maxime Molyneux, 'Beyond The Domestic Labour Debate', New Left Review, No 116 July-August 1979, 3-27.

λογία αυτή πρέπει να θεωρείται ανεξάρτητος παράγοντας στην έρευνα των επιπτώσεων της καπιταλιστικής ανάπτυξης πάνω στις οικονομικές δραστηριότητες των γυναικών. Η ιδεολογία αυτή όχι μόνο επηρεάζει τη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στις διάφορες μορφές παραγωγής, αλλά επίσης μεσολαβεί στη σχέση μεταξύ της συμμετοχής στην παραγωγή και του έλεγχου πάνω στο προϊόν ή στο εισόδημα που προέρχεται από αυτή τη συμμετοχή.

Σε πολλές κοινωνίες που ξεκίνησε αργά η διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης, η συνάρθρωση μεταξύ του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και μη καπιταλιστικών μορφών παραγωγής ήταν τέτοια που έκανε τις μη καπιταλιστικές μορφές παραγωγής στη γεωργία και στη μεταποίηση να μην είναι πια βιώσιμες. Ο καπιταλιστικός τομέας δεν μπόρεσε να απορροφήσει όλους τους ούλους δραστηριότητες έγιναν μη βιώσιμες ή έχασαν την πρόσδοσή τους στους απαραίτητους συντελεστές της παραγωγής (π.χ. γη, εργαλεία).

Τίς σχετικά λίγες θέσεις μισθωτής εργασίας που δημιουργήθηκαν, τις καταλάμβαναν βασικά άνδρες, επειδή στις κοινωνίες αυτές υπήρχε μία ιδεολογία για τον καταμερισμό εργασίας, μεταξύ των δύο φύλων, που αναθέτει στον άνδρα την ευθύνη για την εξασφάλιση ενός εισοδήματος, στη γυναίκα τη φροντίδα της οικογένειας και του σπιτιού. Αποκλεισμένες από τη μισθωτή εργασία, σε μεγάλο βαθμό, οι γυναίκες, κατέφυγαν σε περιθωριακές και ελάχιστα προσοδοφόρες δραστηριότητες στη μεταποίηση και το εμπόριο. Για παράδειγμα ένα συνηθισμένο θέαμα στους δρόμους των περισσότερων πόλεων της Λατινικής Αμερικής, είναι γυναίκες μικροπωλητές που πουλάνε πράγματα που φτιάχνουν σπίτι².

Η Ελλάδα παρουσιάζει τελείως διαφορετική εικόνα. Όχι μόνο η γυναικεία εργασία έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία εκβιομηχάνισης της δεκαετίας του 1920, αλλά και σήμερα οι γυναίκες που απασχολούνται στο δευτερογενή τομέα είναι δυσανάλογα συγκεντρωμένες στην καπιταλιστική παραγωγή σε σχέση με τους άντρες.

Αυτή η διαφορετική κατανομή στην Ελλάδα οφείλεται, όπως θα υποστηρίξουμε παρακάτω, σε μία διαφορετική συνάρθρωση στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και του απλού εμπορευματικού τύπου παραγωγής (όπου τα μέσα παραγωγής ανήκουν στον παραγωγό, ο οποίος παράγει για την αγορά).

Η ουσιαστική εκβιομηχάνιση ξεκίνησε στην Ελλάδα μόνο στη δεκαετία του 1920. Μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, το ντόπιο κεφάλαιο και το κεφάλαιο της διασποράς επιδιόταν κυρίως σε εμπορικές και χρηματιστικές δραστηριότητες και όχι στη μεταποίηση. Μετά το 1927, η εισροή του κεφαλαίου της διασποράς στην Ελλάδα αυξήθηκε πολύ. Οι πρόσφυγες προσέφεραν και επιχειρηματικές ικανότητες και φτηνή εργασία. Το κεφάλαιο στράφηκε προς τη μεταποίηση και αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των επιχειρήσεων που απασχολούσαν μισθωτή εργασία.

Οι γυναίκες αποτέλεσαν μία πηγή φτηνής εργασίας στη διαδικασία εκβιομηχάνισης. Το 1925, υπολογίστηκε πως οι άνδρες κόπτες ένδυμασας έπαιρναν 17-34 δραχμές την ημέρα, γυναίκες κόπτριες 6-12 δραχμές, άνδρες ύφαντες 19-38 δραχμές, υφαντρίες 13-27 δραχμές, άνδρες εργάτες σε εργοστάσια χημικών 26-38 δραχμές και εργάτριες σε εργοστάσια χημικών 12-15 δραχμές³.

Τό 1928, το 23.2% των οικονομικά ενεργών στη βιοτεχνία - βιομηχανία και το 24.0% όλων των ημερομισθίων απασχολούμενων στη βιοτεχνία - βιομηχανία ήταν γυναίκες⁴. Οι εργάτριες ήταν στην "πρώτη γραμμή" της καπιταλιστικής βιομηχανίας: ήταν δυσανάλογα συγκεντρωμένες στους κλάδους βιομηχανίας που είχαν τους μεγαλύτερους μέσους όρους απασχολούμενων ανά κατάσταση. Η κλωστοϋφαντουργία είχε τον μεγαλύτερο αριθμό απασχολούμενων ανά κατάσταση (21.9) τό 1930 και η καπνοβιομηχανία το δεύτερο μεγαλύτερο (16.2)⁵. Αυτοί οι δύο κλάδοι απασχολούσαν 53.598 εργάτριες βιοτεχνίας - βιομηχανίας τό 1928, σε σύνολο 58.169⁶.

Παρά την όλη τη γοργή εκμνηχάνιση και την εμφάνιση πολλών μεγάλων επιχειρήσεων που απασχολούσαν μισθωτή εργασία, ο αριθμός των μικρών μεταποιητικών μονάδων αυξήθηκε μεταξύ του 1920 και του 1930. Ο αριθμός απασχολούμενων σε αυτές συνεχίζει να αυξάνεται μέχρι και σήμερα. Τό 1930 121.198 άτομα εργάζονταν σε βιομηχανικά καταστήματα με 0-5 απασχολούμενους, ενώ οι εργαζόμενοι σε καταστήματα που απασχολούσαν 0-4 άτομα ήταν 163.429 τό 1958 και 196.792 τό 1978. Τό ποσοστό του εργατικού δυναμικού που απασχολείται σε αυτές τις μικρές μονάδες μειώνεται, αλλά μειώνεται με έντυπια βραδυ ρυθμό: από 43% (0-5 απασχολούμενοι) τό 1930, σε 36% και 29% (0-4 απασχολούμενοι) τό 1958 και τό 1978 αντίστοιχα⁷.

Στην απογραφή πληθυσμού του 1971, 22% όλων των ανδρών στον δευτερογενή τομέα εργάζονταν για δικό τους λογαριασμό και τό 10% ήταν εργοδότες. Δηλαδή, 32% όλων των ανδρών ήταν ανεξάρτητοι παραγωγοί. Η συντριπτική πλειοψηφία των εργοδοτών απασχολούσε μόνο ελάχιστους μισθωτούς και πιθανότατα έκαναν χειρωνακτική εργασία και οι ίδιοι. Ένα πιο μικρό ποσοστό των γυναικών στη βιομηχανία ήταν ανεξάρτητοι παραγωγοί: 20% όλων των γυναικών εργάζονταν για δικό τους λογαριασμό, και 2% ήταν εργοδότες (Βλ. Πίνακα 1).

Ενώ υπερεισχύουν οι άνδρες ποσοστιαία στον τομέα της ανεξάρτητης παραγωγής, οι γυναίκες συμμετέχουν δυσανάλογα στην καπιταλιστική παραγωγή. Σύμφωνα με την απογραφή του 1971, 66% όλων των ανδρών στη μεταποίηση και 71% όλων των γυναικών ήταν μισθωτοί. Όπως προκύπτει από την απο-

2. Δεν θα ασχοληθώ εδώ με τη διαδικασία ενσωμάτωσης στη χρηματική οικονομία (που στην Ελλάδα ξεκίνησε πολύ πιο νωρίς απ' ό,τι η διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης) με την οποία περιορίστηκε η ποικιλία των προϊόντων που παρήγαγαν οι γυναίκες για τις οικογένειές τους. Εδώ θα ασχοληθώ μόνο με τις παραγωγικές δραστηριότητες των γυναικών (και ανδρών) που σκονοπεύουν σε κάποια χρηματική ανταμοιβή.

3. Eliot Mears, *Greece Today: The Aftermath of the Refugee Impact*, Stanford, 1928, p. 113.

4. Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Απογραφή πληθυσμού του 1928*.

5. ΕΣΥΕ, *Απογραφή των Καταστημάτων των Βιομηχανικών και Εμπορικών Επιχειρήσεων του 1930*.

6. *Απογραφή πληθυσμού του 1928*.

7. ΕΣΥΕ, *Απογραφή των Καταστημάτων των Βιομηχανικών και Εμπορικών Επιχειρήσεων του 1930*, *Απογραφή των Βιομηχανικών, Βιοτεχνικών και Εμπορικών εν γένει καταστημάτων του 1958*, *Απογραφή Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας, Εμπορίου και άλλων υπηρεσιών του 1978*.

γραφία βιομηχανίας τοῦ 1973, ἡ διαφορὰ εἶναι ἀκόμα πλεονάζουσα, ὅταν θάλομε τοὺς ἐπαλλήλους βιομηχανίας ἀπὸ τὴν κατηγορία μισθωτῶν καὶ συγκρίνομε τὰ ποσοστὰ ποὺ εἶναι ἐργάτες (βλ. Πίνακα 2).

Γιὰ νὰ γίνει μιά σύγκριση, διώλεξα τίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ποὺ μοιάζουν μὲ τὴν Ἑλλάδα σὲ ὁρισμένα σημαντικὰ χαρακτηριστικά τῆς μεταποίησης. Ἡ σύγκριση ἔδειξε πὺς ἡ κατανομή τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνίδων στὴν ἀνεξάρτητη παραγωγή καὶ στὴ μισθωτὴ ἐργασία διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη κατανομή σὲ ἄλλες χώρες ποὺ ἄσκησαν στὴν ἐκβιομηχανίση τους. Τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῶν χωρῶν γιὰ τὴν σύγκριση ἦταν ὅτι τοὐλάχιστον 12% τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας ἀπασχολιόταν στὴν μεταποίηση καὶ ὅτι τοὐλάχιστον τὸ 15% τῶν οἰκονομικὰ ἐνεργῶν στὴ μεταποίηση ἦταν ἐργαζόμενοι γιὰ ἴδιο λογαριασμό ἢ ἐργοδότες. Μόνο ἡ Ἑλλάδα καὶ ὀκτὼ χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς ἔχουν αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικά (π.χ. στὴν Ἰσπανία μόνο τὸ 7.1% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴ μεταποίηση ἦταν ἐργαζόμενοι γιὰ ἴδιο λογαριασμό καὶ ἐργοδότες καὶ στὴν Πορτογαλία 9.1% καὶ ἔτσι δὲν συμπεριλήφθηκαν οἱ χώρες αὐτές). Καὶ στὶς ὀκτὼ χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, τὸ ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ἀνεξάρτητων παραγωγῶν στὴ μεταποίηση, εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ποσοστὸ τῶν μισθωτῶν ποὺ εἶναι γυναῖκες. Στὴν Ἑλλάδα, συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Ἐνὼ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀπασχολουμένων στὴ μεταποίηση ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητοι παραγωγοὶ εἶναι παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἄλλων χωρῶν, τὸ ποσοστὸ τῶν γυναικῶν ἀνεξάρτητων παραγωγῶν εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ ποσοστὸ τῶν μισθωτῶν ποὺ εἶναι γυναῖκες (βλ. Πίνακα 3)⁸.

Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ κατανομή στὴν Ἑλλάδα δὲν ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ ἰδεολογία γιὰ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας κατὰ φύλο ἀναθέτει διαφορετικὲς εὐθύνες στοὺς ἄνδρες καὶ στὶς γυναῖκες ἀπὸ ὅ,τι στὶς ἄλλες χώρες, (καὶ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ στὶς ἄλλες κοινωνίες ποὺ ἐξετάζουμε, ἡ ἰδεολογία ἀναθέτει στοὺς ἄνδρες τὸ κύριο καθήκον γιὰ ἐξασφάλιση τοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος), ἀλλὰ σὲ μιά διαφορετικὴ συνάρθρωση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς μὲ τὴν ἀπλὴ ἐμπορευματικὴ παραγωγή στὴν ἑλληνικὴ μεταποίηση. Αὐτὴ ἡ

συνάρθρωση εἶναι τέτοια ὥστε ἡ ἀπλὴ ἐμπορευματικὴ παραγωγή ἀποτελεῖ περισσότερο μιά ἐπιλογή γιὰ τὸν ἀπασχολούμενο παρὰ ἓνα τελευταῖο καταφύγιο, ὅπως γιὰ τοὺς περισσότερους ἀνεξάρτητους παραγωγούς σὲ ἐπαναπτύκτους κοινωνικοὺς σχηματισμούς. Ἡ ἔλλειψη ἔντονου συναγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν καπιταλιστικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Ἑλλάδα συνεπάγεται ὅτι οἱ τιμές τῶν προϊόντων ποὺ παράγονται στὸν καπιταλιστικὸ τομέα ὁρίζονται σὲ ἐπίπεδα ποὺ ἐπιτρέπουν στοὺς ἀνεξάρτητους παραγωγούς ὁμοίων προϊόντων νὰ ἐπιδιώκουν στὸν ἀνταγωνισμό αὐτό.

Τὸ ὅτι οἱ ὥρες ἐργασίας κατὰ ὁμάδα προϊόντος στὶς μονάδες ἀπλοῦ ἐμπορευματικοῦ τύπου εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία πολὺ μεγαλύτερες, παίζει καὶ αὐτὸ σημαντικό ρόλο στὴν ἐπιδίωξη αὐτῶν τῶν μονάδων. Ὅσοι ἀπασχολοῦνται σὲ οἰκογενειακὲς ἐπιχειρήσεις συνήθως εἶναι διατεθειμένοι νὰ δουλεύουν πλεονάζοντες καὶ γιὰ περισσότερες ὥρες γιὰ νὰ μποροῦν οἱ ἐπιχειρήσεις τους νὰ συναγωνίζονται με μεγάλες ἐπιχειρήσεις. Ἐπίσης ἡ χρῆση ἀπλήρωτης ἐργασίας μελῶν τῆς οἰκογένειας σὲ τακτικὴ ἢ ἔκτακτη βάση συμβάλλει στὴν ἐπιδίωξη τῶν μονάδων ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.

Ἐπειδὴ ἡ ἀνεξάρτητη παραγωγή ἀποτελεῖ διώκιση δραστηριότητα Ἑλλάδα καὶ ἐπειδὴ τὸ νὰ εἶναι κανεὶς αὐτοαπασχολούμενος ἀποτελεῖ ἀξιοζηλευτὴ θέση γιὰ Ἕλληνες ἄνδρες, ἡ ἀνεξάρτητη παραγωγή εἶναι δραστηριότητα ποὺ προσελκύει πολλούς. Φαίνεται νὰ προτιμοῦν οἱ ἄνδρες τὴν ἀνεξάρτητη παραγωγή ἀπὸ τὴ μισθωτὴ ἐργασία, παρ' ὅλο ποὺ καὶ σὰν

8. Ἡ χρῆση στοιχείων γιὰ οἰκονομικὰ ἐνεργὲς γυναῖκες ποὺ μαζεύονται στὶς ἀπογραφές πληθυσμοῦ εἶναι προβληματικὴ. Στὶς περισσότερες χώρες τοῦ κόσμου, οἱ γυναῖκες ποὺ καταμετροῦνται ὡς οἰκονομικὰ ἐνεργὲς εἶναι λιγότερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἐνεργὲς σύμφωνα μὲ τὸν ὁρισμὸ τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν κάθε ἀπογραφή. Ἡ διαφορὰ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ θὰ μποροῦσε νὰ ὀφείλεται σὲ μιὰ καλύτερη καταμέτρηση τῶν αὐτοαπασχολουμένων γυναικῶν στὶς ἀπογραφές τῶν Λατινοαμερικανικῶν χωρῶν σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀπογραφή, ἢ σὲ πλεονάζοντα ὁρισμὸ τοῦ οἰκονομικὰ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ στὶς χώρες αὐτές ἀπ' ὅτι στὴν ἑλληνικὴ, ἀλλὰ δὲν νομίζω νὰ ὀφείλεται κυρίως σὲ αὐτοὺς τοὺς παραγόντες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.

Ἄνδρες καὶ Γυναῖκες στὴ Βιομηχανία-Βιοτεχνία κατὰ θέση στὸ ἐπάγγελμα, 1971

	Ἄνδρες		Γυναῖκες	
	Ἀριθμὸς	Ποσοστὸ	Ἀριθμὸς	Ποσοστὸ
Σύνολο	404.268	100.0	150.112	100.0
Ἐργαζόμενοι γιὰ ἴδιο λογαριασμό	87.280	21.6	30.144	20.1
Ἐργοδότες	40.184	9.9	2.792	1.9
Συμβοηθοῦντα καὶ μὴ ἀμοιβώμενα μέλη οἰκογένειας	7.736	1.9	8.828	5.9
Μισθωτοί	267.440	66.1	107.220	71.4
Μὴ δηλώσαντες	1.628		1.128	

Πηγή: ΕΣΥΕ, Ἀπογραφή πληθυσμοῦ 1971.

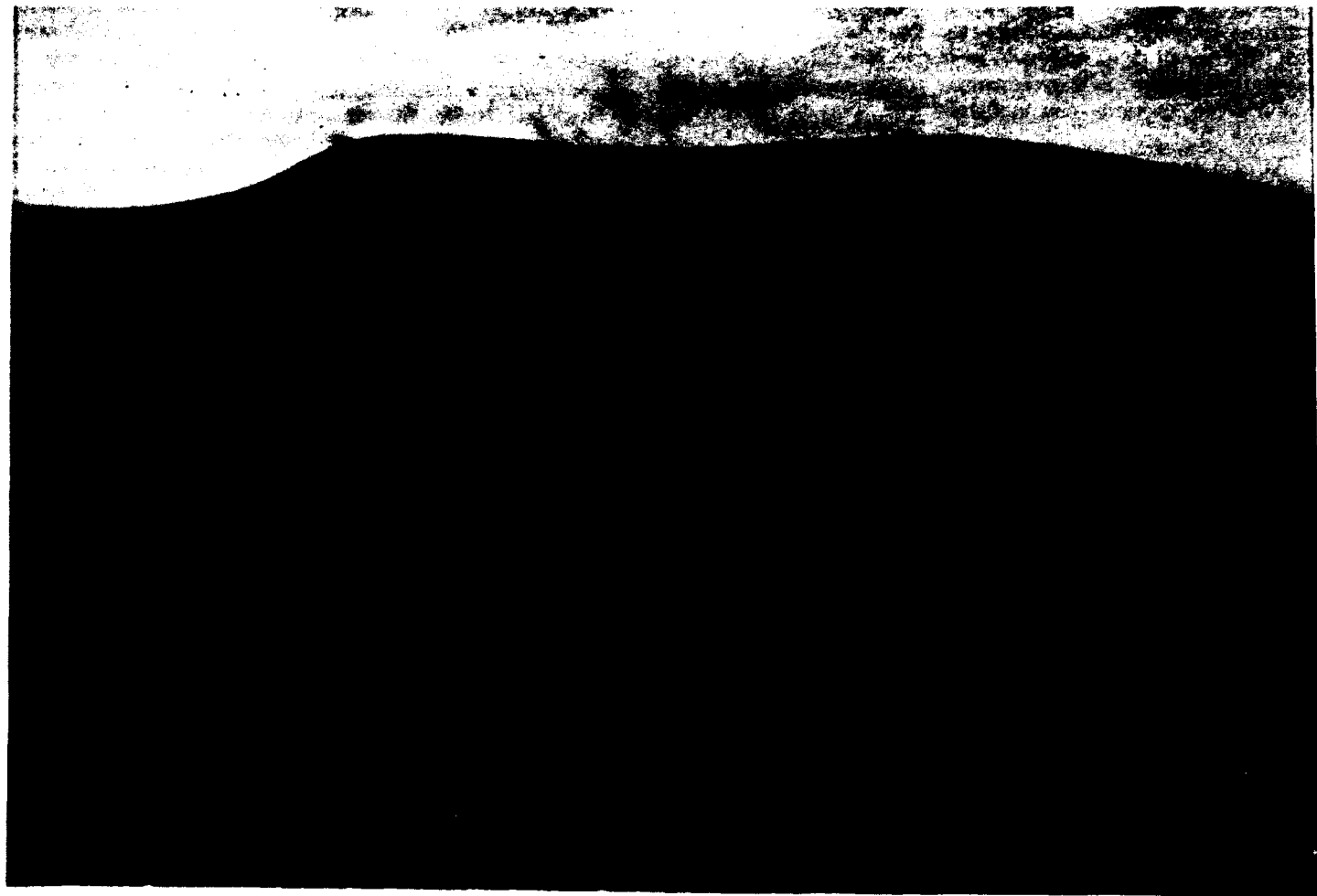
ανεξάρτητοι παραγωγοί οι περισσότεροι κάνουν χειρωνακτική εργασία, δουλεύουν πάρα πολλές ώρες και κερδίζουν ένα εισόδημα που μπορεί να είναι μικρότερο ή ίσο με εκείνο που θα έπαιρναν εάν μισθωτοί.

Τό ότι η άπλη έμπορευματική παραγωγή στη μεταποίηση αποτελεί επιλογή για τόν άπασχολούμενο και όχι τελευταίο καταφύγιο για όσους δέν μπορούν να άπορροφηθούν στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις, φαίνεται από τά χαμηλά επίπεδα άνεργίας στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την έρευνα άπασχολήσεως που πραγματοποιήθηκε στις άστικές και ήμιαστικές περιοχές τό 1979, μόνο τό 1,8% του οίκονομικά ενεργού πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές ήταν άνεργοι. Αντίθετα, οι λατινοαμερικανικές χώρες που εξέτάσαμε, όπου οι άνδρες είναι δυσανάλογα συγκεντρωμένοι στις μισθωτές εργασίες της μεταποίησης και οι γυναίκες στην ανεξάρτητη παραγωγή, γνωρίζουν ψηλά επίπεδα άνεργίας.

Ενώ η κατανομή των άνδρων και γυναικών στην ανεξάρτητη παραγωγή και στην καπιταλιστική παραγωγή στην Ελλάδα διαφέρει από εκείνη άλλων χωρών που άσχησαν στη διαδικασία της καπιταλιστικής έκβιομηχάνισης, όπου η ανεξάρτητη παραγωγή είναι συνήθως δραστηριότητα δσων δέν βρίσκουν άπασχόληση στον καπιταλιστικό τομέα, ή οίκονομική δραστη-

ριότητα των γυναικών ανεξάρτητων παραγωγών στην Ελλάδα έχει κάποια όμοιότητα με τη δραστηριότητα των γυναικών ανεξάρτητων παραγωγών στις χώρες αυτές. Μία σύγκριση των άριθμών των γυναικών ανεξάρτητων παραγωγών που μάζ δίνει ή άπογραφή πληθυσμού του 1971 με τους άριθμούς που μάζ δίνει ή άπογραφή διοτεχνίας - βιομηχανίας του 1973 άποκαλύπτει πώς ή φύση των ανεξάρτητων δραστηριοτήτων των γυναικών στην Ελλάδα διαφέρει σημαντικά από εκείνη των δραστηριοτήτων των άνδρων. Σύμφωνα με την άπογραφή πληθυσμού, οι γυναίκες εργαζόμενες για ίδιο λογαριασμό και (γυναίκες) εργοδότες ήταν 32.936, ενώ σύμφωνα με την άπογραφή διοτεχνίας - βιομηχανίας ήταν μόνο 7.799. Αντίθετα για τους άνδρες οι άριθμοί στις δύο άπογραφές είναι παρόμοιοι: 127.464 και 125.167 για τις άπογραφές πληθυσμού και διοτεχνίας - βιομηχανίας αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 1 και 2). Δέν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πώς οι γυναίκες αυτοαπασχολούμενες στο δευτερογενή τομέα μειώθηκαν τόσο κατακόρυφα μεταξύ του 1971 και του 1973. Η τεράστια διαφορά στους άριθμούς για τις γυναίκες πρέπει να όφείλεται στον διαφορετι-

9. ΕΣΥΕ, Έρευνα Άπασχολήσεως 1979. Βέβαια ή μετανάστευση έχει παίξει σημαντικό ρόλο στον περιορισμό της άνεργίας.

κό τρόπο καταμέτρησης στις δύο απογραφές. Στην απογραφή πληθυσμού, το νοικοκυριό είναι η μονάδα απογραφής και καταγράφονται οι οικονομικές δραστηριότητες όλων των μελών του. Στην απογραφή βιοτεχνίας - βιομηχανίας από την άλλη, η μονάδα είναι το κατάστημα βιοτεχνίας - βιομηχανίας, και το 1973 συμπεριλήφθηκαν στα καταστήματα εργαστήρια μέσα σε νοικοκυριά "μόνον εφόσον είχαν εξωτερικά ένδειξεις περί της εντός αυτών ασκούμενης δραστηριότητας ή ήσαν γνωστά εις την περιοχήν ως βιοτεχνία και εφ' όσον διέθετον χωριστόν εντός της οικίας χώρον, όστις εχρησιμοποιείτο αποκλειστικώς διά την παραγωγήν, άλλως επρόκειτο περί οικιακών και δέν ατεγράφησαν". Η διαφορά στους αριθμούς για τις γυναίκες στις δύο απογραφές και η έλλειψη τέτοιας διαφοράς για τους άνδρες είναι μία καθαρή ένδειξη για τον πιο

χαλαρό χαρακτήρα των δραστηριοτήτων των γυναικών ανεξάρτητων παραγωγών. Οι δραστηριότητες των γυναικών δέν διεξάγονται στο πλαίσιο μιās στημένης επιχείρησης τόσο συχνά όσο εκείνες των ανδρών. Για πολλές γυναίκες η ανεξάρτητη παραγωγή αποτελείται από δουλειά με το κομμάτι που κάνουν στο σπίτι.

Η ιδεολογία για τον καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων, που αναθέτει στους άνδρες την κύρια ευθύνη για την εξασφάλιση ενός εισοδήματος και στις γυναίκες τη φροντίδα για το σπίτι και την οικογένεια, οδηγεί σε μία διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων των ανδρών και γυναικών ανεξάρτητων

10. ΕΣΥΕ, *Απογραφή Βιοτεχνίας-Βιομηχανίας και Οργανίων το 1973* σ. χ

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Άνδρες και Γυναίκες στη Βιομηχανία-Βιοτεχνία κατά θέση στο έπαγγελμα, 1973

	Άνδρες		Γυναίκες	
	Αριθμός	Ποσοστό	Αριθμός	Ποσοστό
Σύνολο	449.913	100.0	166.025	100.0
Επιχειρηματίες	125.167	27.8	7.799	4.7
Μη αμοιδόμενα μέλη οικογένειας	13.897	3.1	13.872	8.3
Αμοιδόμενοι με μισθό	70.792	15.7	18.502	11.1
Αμοιδόμενοι με ήμερομίσθιο	240.057	53.4	125.852	75.8

Πηγή: ΕΣΥΕ, *Απογραφή Βιοτεχνίας-Βιομηχανίας και Οργανίων το 1973*.

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Ποσοστό γυναικών των αυτοαπασχ. και εργοδοτών, και των μισθωτών στη μεταποίηση σε διάφορες χώρες

Χώρα και έτος απογραφής	% οικον. ενεργών στη μεταποίηση	% εργατικού δυναμικού στη μεταποίηση, που είναι αυτοαπασχολούμενοι εργοδότες	% γυναικών στους αυτοαπασχολούμενους εργοδότες	% γυναικών στους μισθωτούς ήμερομίσθιους
Αργεντινή, 1970	19.7	15.7	33.7	21.2
Χιλή, 1970	15.9	19.1	49.4	19.9
Κολομβία, 1964	12.8	30.4	38.0	21.0
Γουατεμάλα, 1973	13.8	41.0	30.7	13.6
Μεξικό, 1970	16.7	19.9	25.9	18.7
Περου, 1972	12.7	35.8	43.8	14.3
Ούρουγουάη, 1971	21.6	24.7	43.3	22.0
Βενεζουέλα, 1971	13.4	22.6	22.7	19.1
Ελλάδα, 1971	17.1	28.9	20.5	28.6

Πηγή: *Yearbook of Labour Statistics, 1975, Geneva, 1975*, και *Yearbook of Labour Statistics, 1976, Geneva, 1976*

Σημ: Επιλέχθηκαν οι χώρες της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής και Ευρώπης από τις επετηρίδες της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας 1975 και 1976 που είχαν τα εξής χαρακτηριστικά: 1) Οικονομικά ενεργό πληθυσμό (Ο.Ε.Π.) πάνω από 1 εκατομμύριο άτομα 2) Τουλάχιστο 12% του Ο.Ε.Π. απασχολείται στη μεταποίηση 3) Τουλάχιστο 15% του εργατικού δυναμικού στη μεταποίηση είναι εργαζόμενοι για ίδιο λογαριασμό ή εργοδότες και 4) η χώρα δέν είναι μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας

παραγωγών. Τό βάρος της οικιακής εργασίας περιορίζει τις δυνατότητες των γυναικών να στήσουν επιχειρήσεις και κάνει πιο βολική την εργασία με το κουμπί στο σπίτι. Επίσης η ιδεολογία για το ρόλο των γυναικών κάνει τις γυναίκες να θεωρούν την οικονομική τους δραστηριότητα ως παροδική και να επιλέγουν προσωρινές λύσεις στις οικονομικές ανάγκες.

Τό 1971, 2% όλων των ανδρών και 6% όλων των γυναικών στη μεταποίηση, εργάζονταν ως συμβοληθέντα και μη αμοιβόμενα μέλη της οικογένειας (Βλ. Πίνακες 1 και 2). Η συμμετοχή των γυναικών ως μη αμοιβόμενα μέλη της οικογένειας σε μονάδες που είχαν επικεφαλής συγγενείς (σχεδόν πάντα τον σύζυγο ή τον πατέρα) επηρεάζεται από τις ανάγκες εργασίας της μονάδας και από την ιδεολογία που αφορά στον καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων. Η οικογένεια ζυγίζει τα οικονομικά όφελή που προβλέπει από τη συμμετοχή των γυναικών μελών της οικογένειας και το κοινωνικό κόστος*, που προβλέπεται από τη χρήση της εργασίας τους. Σημαντικός παράγοντας στον καθορισμό των αναγκών εργασίας σε αυτές τις μικρές μεταποιητικές μονάδες είναι το σχετικό κόστος παραγωγής των προϊόντων που παράγονται στον καπιταλιστικό τομέα με τα όποια συναγωνίζονται οι μονάδες αυτές.

Έτσι, αλλαγές στη συνάρθρωση του άπλου έμπορευματού τύπου με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής έχουν σημαντικές επιπτώσεις για τη χρήση της μη αμοιβόμενης εργασίας των γυναικείων μελών της οικογένειας. Η κατάργηση των δασμών με την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ θα οδηγήσει σε πιο έντονο συναγωνισμό στη μεταποίηση. Ο άγώνας των μικρών οικογενειακών μονάδων να επιδιώσουν κάτω από τις καινούριες συνθήκες πιθανόν να οδηγήσει σε μία αύξηση στη χρήση της απλήρωτης εργασίας των γυναικείων μελών της οικογένειας.

Οι συνθήκες εργασίας για εργάτριες και εργάτες στην ελληνική μεταποίηση διαφέρουν πολύ. Σε όλους τους κλάδους της βιοτεχνίας - βιομηχανίας οι αποδοχές των γυναικών είναι μικρότερες από εκείνες των ανδρών. Στο δεύτερο τρίμηνο του 1981, ο μέσος όρος ωριαίων αποδοχών των γυναικών ήταν 70% του μέσου όρου των ανδρών¹¹. Οι γυναίκες είναι συγκεντρωμένες σε λίγους κλάδους της βιοτεχνίας - βιομηχανίας. Τό 1978, 71% όλων των εργατριών απασχολούνταν στα ύφαντικά, στα είδη υποδήσεως και ένδυμας και στα είδη διατροφής, ενώ οι τρεις πιο σημαντικοί κλάδοι για τους άντρες εργάτες (κατασκευή μεταφορικών μέσων, είδη διατροφής και τελικά μεταλλικά προϊόντα) απασχολούσαν μόνο τό 35% των ανδρών¹². Επίσης η εργάτριας είναι δυσανάλογα συγκεντρωμένες σε καταστήματα που έχουν μεγάλο εργατικό δυναμικό: γυναίκες ήταν 38% όλων των εργατών στη μεταποίηση 1978, αλλά ήταν ένα έντυπωσιακό 43% όλων των εργατών που εργάζονταν σε καταστήματα, τα όποια απασχολούσαν 100 ή περισσότερα άτομα.

Τό ότι για την καπιταλιστική βιομηχανία στην Ελλάδα οι γυναίκες θεωρούνται μία πηγή φτηνής ανεκδικεμένης εργασίας, φαίνεται σε μία μελέτη της αγοράς εργασίας από τό Σύνδεσμο Έλλήνων Βιομηχάνων. Η μελέτη διαπιστώνει ότι στην ελληνική οικονομία υπάρχει μεταξύ άλλων τάση για περαιτέρω εκμνημόνευση των παραγωγικών διαδικασιών σε όλους τους τομείς και τάση για συγκέντρωση των βιομηχανικών καταστημάτων σε

μεγαλύτερες μονάδες και συνεχίζει: "αί εξέλιξεις αυτές δημιουργούν νέες ευκαιρίες απασχόλησεως γυναικών, διότι περιορίζουν τον ρόλο της σωματικής δυνάμεως και πολλαπλασιάζουν τας ανάγκες εις προσωπικών κατωτέρου και μέσου βαθμού εξειδικεύσεως. Πολλά των εξελίξεων τούτων προυποθέτουν ηύξημένην προσφοράν εργασίας γυναικών"¹⁴.

Η συγκέντρωση των εργατριών σε κλάδους με σημαντικές εξαγωγές είναι ένδειξη για τη σημασία της φτηνής εργασίας των γυναικών για την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής βιομηχανίας στη διεθνή αγορά. Τό 1973, 58% των εργατριών στα καταστήματα που απασχολούσαν δέκα ή περισσότερα άτομα εργάζονταν σε κλάδους των οποίων οι εξαγωγές συνέβαλαν 5% ή περισσότερο στην αξία όλων των εξαγωγών της μεταποίησης, ενώ μόνο τό 30% των ανδρών εργατών εργάζονταν σε τέτοιους κλάδους. Οι εξαγωγές αυτών των κλάδων αποτελούσαν τό 84% της συνολικής αξίας των εξαγωγών του δευτερογενή τομέα τό 1973¹⁵. Η φτηνή εργασία των γυναικών έχει βοηθήσει τό εγχώριο κεφάλαιο να γεφυρώσει τό χάσμα που προκαλείται από την κατώτερη τεχνολογία και τη διοίκηση της ελληνικής βιομηχανίας σε σχέση με εκείνη της Δυτικής Ευρώπης.

Η βιομηχανική απασχόληση των γυναικών καθώς και η συνολική απασχόλησή τους αυξανόταν, τουλάχιστον μέχρι τό 1979. Παρ' όλα αυτά, η ανεργία στις γυναίκες έχει αυξηθεί παράλληλα σε γοργό ρυθμό τα τελευταία χρόνια. Μεταξύ του 1974 και του 1979, ο αριθμός των ανέργων γυναικών αυξήθηκε κατά 97.5% ενώ ο αριθμός των ανέργων ανδρών μειώθηκε κατά 11.0%. Τό 1979, 3.2% του γυναικείου εργατικού δυναμικού ήταν ανεργο, ενώ τό 1.3% του ανδρικού εργατικού δυναμικού ήταν ανεργο¹⁶.

Σε αυτή τη φάση, που διογκώνεται η προσφορά της γυναικείας εργασίας και η ανεργία των γυναικών, η είσοδος της Ελλάδας στην ΕΟΚ, σε συνδυασμό με τη διεθνή οικονομική ύφεση, μπορεί να απειλήσει τις ευκαιρίες για απασχόληση των γυναικών στη μεταποίηση. Με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ αναμένεται ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μικρών μονάδων στη βιοτεχνία - βιομηχανία δεν θα επιδιώσουν. Αυτές οι μονάδες κατάφεραν να επιδιώσουν μέχρι τώρα, σε μεγάλο βαθμό, λόγω της έλλειψης ανταγωνιστικών πιέσεων μέσα στην καπιταλιστική βιομηχανία, που κράτησε τις τιμές των προϊόντων σε επίπεδα που επέτρεπαν στις μικρές μονάδες να τα παράγουν. Με την κατάργηση των δασμών, οι ελληνικές μονάδες, μεγάλες και μικρές, θα αντιμετωπίζουν καινούργιες συνθήκες ανταγωνισμού. Σύμφωνα με πολλούς, η μεγάλη και μεσαία

11. ΕΣΥΕ, Στατιστικές Έργασίας Β' Τρίμηνο 1981.

12. ΕΣΥΕ, Απογραφή Βιομηχανίας-Βιοτεχνίας, Έκτοριον και Άλλων Έτηρειων, 1978.

13. δ.π.

14. Σύνδεσμος Έλλήνων Βιομηχάνων, Αγορά Έργασίας και Διάρθρωσις Αμοιβών εις την Έλληνικην Βιομηχανίαν, Αθήνα, 1974, σ. 33.

15. Th. Skountzos and Mantheos, Input Output Tables of the Greek Economy, 1958-1977, Athens, 1980 και ΕΣΥΕ, Απογραφή Βιοτεχνίας-Βιομηχανίας και Όριχίων, 1973.

16. Τό 1974, 22.782 άνδρες και 8.901 γυναίκες ήταν άνεργοι ενώ τό 1979 20.267 άνδρες και 17.582 γυναίκες. ΕΣΥΕ, Έρευνα Απασχόλησεως 1974, και Έρευνα Απασχόλησεως, 1979. Αιτίες οι έρευνες έγιναν μόνο στις αστικές και ήμιστικές περιοχές της χώρας.

διομηχανία μᾶλλον δὲν θά μπορέσει νά ἀπορροφήσει ὅσους χάνουν τή δουλειά τους σέ μικρές μονάδες. τή στιγμή πού θά ὑφίσταται τή διαδικασία ὀρθολογικοποίησης τῆς παραγωγῆς τῆς καί πού ἡ στρατηγική γιά ἐπιδίωξη σέ πολλούς κλάδους θά εἶναι ἡ στροφή πρὸς πῶς προχωρημένη τεχνολογία καί ἐξειδικευμένη ἐργασία¹⁷. Ἐάν ὑπάρχει αὐξηση στήν προσφορά ἀνδρικής μισθωτῆς ἐργασίας στή διομηχανία (καί μάλιστα σέ καιρό ἀνεργίας) εἶναι σχεδόν σίγουρο ὅτι θά προσληφθοῦν πρῶτα ἄνδρες.

Εἶναι δεδομένο ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἰδεολογία γιά τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας μεταξύ τῶν δύο φύλων, πού ἀναθέτει στοὺς ἄνδρες τήν κύρια εὐθύνη γιά τήν ἐξασφάλιση ἑνὸς εἰσοδήματος.

Μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς σχέσης μεταξύ τῆς καπιταλιστικῆς καί τῆς ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς, μέ τό νά τεθεῖ σέ κίνδυνο ἡ ὁικονομία τῶν μονάδων ἀπλῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς

ἀπὸ τίς καπιταλιστικές μονάδες πού ἀναγκάζονται πλέον νά ἀνταγωνίζονται, δὲν ἀποκλείεται σὸ μέλλον νά ἀποκτήσει καί ἡ Ἑλλάδα τή δομὴ ἀπασχόλησης ἀνδρῶν καί γυναικῶν ποὺ ἐμφανίζεται σέ πολλές κοινωνίες πού ἄρρησαν νά διομηχανοποιηθοῦν, δηλαδή νά ἀποκλείονται οἱ γυναῖκες ἀπὸ τίς σχετικὰ λιγοστές μισθωτές δουλειές καί νά σπρώχνονται ὅλο καὶ περισσότερο στήν ἀνεξάρτητη παραγωγή, ἑνὸς ἄλλου πλέον χαρὰ κτήρα ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔκαναν οἱ ἄνδρες μέχρι τότε.

* π.χ. φοβοῦνται ὅτι θά μειωθεῖ τό κύρος τῆς οἰκογενείας

17. Μπορεῖ βέβαια νά αὐξάνονται οἱ εὐκαιρίες ἀπασχόλησης γυναικῶν σέ ἄλλους τομεῖς, ἀλλὰ δὲν θά ἀσχοληθῶ με αὐτό το θέμα

18. Βλ. π.χ. Wilhelm Hummen, (German Development Institute) *Greek Industry in the European Community-Prospects and Problems* Berlin 1977

Ἡ βιβλιογραφία τοῦ ἄρθρου στή σελ. 101

ΠΑΝΟΥ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ

Δρ. τῆς Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας τῆς Παιδείας

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

**Κριτική Ανάλυση καὶ Αξιολόγηση
τῶν Ἰδεολογιῶν καὶ Γνωστικῶν Λειτουργιῶν
τοῦ Σχολικοῦ Συστήματος
1930 - 1975**

Παιδείας Θεσσαλονίκης

Τα σχολεῖα ἀποτελοῦν τὸ στρατηγικότερο ἰσχύον τμήμα ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ ἡ μελέτη τοῦς παρέχει ἐνὺν ἀσφαλὴ δείκτη τῆς κοινωνικο-πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς τῆς ἀναπτύξεως. Μπορεῖ ἀκόμη νά θεωρηθεῖ κανεὶς τὸ σχολεῖο ἑνὺν μικροκοσμοῦ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ συνεπῶς τὸ καλύτερο καὶ κρισιμότερο σημεῖο γιὰ τὴν ἐξερεινήση καὶ τὴν κατανόηση αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ γνῶση τῆς σχολικῆς λειτουργίας καὶ πρακτικῆς συμβάλλει κολλὰκκά στήν κατανόηση ἀκόμη πιο περιπλοκῶν κοινωνικο-πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν λειτουργιῶν.

Ἡ μελέτη αὐτὴ εἶναι μιὰ συστηματικὴ καὶ φιλοδοξῆς προσπάθεια νά ἐντοπισθεῖ, νά περιγραφθεῖ, νά ἀναλυθεῖ καὶ νά ἐρμηνευθεῖ τὸ λεγόμενο σύστημα τῆς «Ἑλληνο-χριστιανικῆς» ἀγωγῆς καὶ παιδαγωγικῆς πράξης, τὰ «Σπάρτια» - ἀντιχριστιανικῆς - καὶ τίθεται σὲ λειτουργία προκειμένου νά σπινγεῖται ὁ ὁρίζοντας τῶν νῦν-στικῶν, ἀντιλήπτικῶν, ἀξιολογικῶν καὶ βούλησιακῶν πεδίων τῶν μαθητῶν γιὰ νά περιοριστοῦν σ' αὐτὰ καὶ θεωροῦν ἐπιθυμητὰ οἱ σχεδιαστές τῆς εκπαιδευτικῆς πολιτικῆς νά δείχεται ὅτι ὁ θεσμικὸς μηχανισμὸς εἶναι εἰδικὰ δομημένος ὥστε νά ἐμποδίζει τὴν ἐρεῦνα, τὴν κριτικὴ τὴν ἀνακτῆ, τὴν ἀναμορφώση καὶ νά σπινγεῖται ἑνὺν συνοπτικὸ θεωρητικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἐξέταση, ἐρμηνεία καὶ ἀξιολόγηση τῆς εκπαιδευτικῆς πρακτικῆς.

Στὸ νεοελληνικὸ εκπαιδευτικὸ λαβυρίνθο ἀλλοχεύει ὁ «Ἑλληνο-χριστιανικὸς» Μινωταῖρος, καὶ καθὲς χρόνῳ «τρῶει» τὰ ἀλκιμα νιάτα καὶ θερίζει ἐπὶ τὴν ἐλληνικὴ φύλη. Αὐμεταβότο χρεὸς ἐπομένως ὅλων ὅσων πιστεύουν στήν ἀναμορφώση καὶ τὸν ἐξάνθρωπισμο τῆς ἐλληνικῆς εκπαιδείας καὶ τὴν ἀνασυγκρότηση τῆς κοινωνίας, εἶναι νά βοηθήσουν νά γκρεμισθεῖ αὐτός ὁ εκπαιδευτικὸς λαβυρίνθος, νά ἐξολοθρευθεῖ ὁ Μινωταῖρος καὶ νά χτιστοῦν τὰ Σχολεῖα τῆς Ζωῆς.